

KEREKES LAJOS

Az osztrák kleriko-fasizmus problémájához

A két világháború között Ausztriában jelentkező, majd az 1934-es februári munkásfelkelés vérbefojtása után kizárólagos hatalomra emelkedett osztrák fasizmus történetének, jellegének és társadalmi bázisának problematikája eddig nem képezte behatóbb vizsgálat tárgyát a nemzetközi történeti és jogi irodalomban. Az összefoglaló igényű történeti művek¹ és a kortársak emlékiratai² csak fragmentumokat tartalmaznak a kérdésről, de távolról sem a kleriko-fasizmus sajátos jellemvonásainak akárcsak vázlatosan is összefüggő áttekintését. Alábbi fejtegetés sem kíván ilyen igénnyel fellépni. Csupán néhány szemponttal kíván hozzájárulni a rendkívül bonyolult kérdés megértéséhez, amelynek mélyebb elemzése még hosszas és elmélyült tudományos munkát igényel.

A Dollfuss—Schuschnigg-éra által megteremtett osztrák fasizmus történeti előzményeit és gyökereit az első osztrák köztársaság meglakulását követő években kell keresnünk, de már itt rá szeretnénk mutatni arra, hogy a fasiszta tendenciák fejlődése szempontjából a két világháború közötti Ausztriában három jól elhatárolható időszakot lehet megkülönböztetni. E három időszak a történelmi viszonyok változásai folytán mindig másként veti fel a fasiszta törekvések jellegét, célkitűzéseit és lehetőségeit, ezért alábbiakban e három időszak áttekintésének formájában teszünk kísérletet a kérdés kifejtésére.

Az első periódus az Osztrák-Magyar Monarchia 1918 őszén bekövetkezett összeomlásával kezdődött és nagyjából 1927-ig tartott. Ennek az időszaknak legfontosabb jellemvonása, hogy a Monarchia uralkodó rétegeinek hatalma az 1918—1919 fordulóján bekövetkezett forradalmi hullámverés következtében megrendült, amihez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a magára maradt Német-Ausztriában szinte általánossá vált a politikai és gazdasági bizonytalanságérzet. Az osztrák társadalom nagyobbik része csatlakozni akart Németországhoz, s ebben a szakaszban ez a törekvés elvitathatatlanul haladó tendenciákkal is párosult; kisebbik — főleg reakciós, konzervatív — része elutasította az Anschlusst, mert Németországban egyelőre még eldöntetlen volt a politikai továbbfejlődés perspektívája. Az 1918 őszén bekövetkezett baloldali előretörés átmenetileg a szociáldemokraták kezébe adta a kormányhatalmat Ausztriában (Otto Bauer, Karl Renner); a párt a választási eredmények alapján az ország legerősebb pártja lett.³

A szociáldemokrata párt azonban viszonylag hamar bizonyosságot adott arról, hogy a megszerzett pozíciókat nem kívánja a forradalmi mozgalom kiterjesztése érdekében

¹ *Heinrich Benedikt*: Geschichte der Republik Österreich. München. 1954; *Ulrich Eichstädt*: Von Dollfuss zu Hitler. Wiesbaden. 1955.

² *Kurt Schuschnigg*: Dreimal Österreich. Wien. 1938; Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot. Zürich. 1946; *Friedrich Funder*: Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik. Wien. 1949; Als Österreich den Sturm bestand. Wien. 1957; *Julius Deutsch*: Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen. Zürich. 1960; *Wilhelm Böhm*: Februar 1934. Ein Akt der österreichischen Tragödie. Wien. 1948; *Pembaur*: Im letzten Kampf um Österreich. Wien — Leipzig. 1939; *Karl Renner*: Österreich von der ersten zur zweiten Republik. Wien. 1953; *Anton Rintelen*: Erinnerungen an Österreichs Weg. München. 1941; *Ignaz Seipel*: Der Kampf und die österreichische Verfassung. Wien. 1930; *Ernst Rüdiger von Starheimberg*: Between Hitler and Mussolini. London—New-York. 1942; *Guido Zernatto*: Die Wahrheit über Österreich. New-York—Toronto. 1938; *Leopold Kunschak*: Werden und Reifen der ständischen Idee. Wien. 1936.

³ A parlamenti mandátumok 1919—1930-ig az alábbiak szerint oszlottak meg:

	Szoc.dem.	Ker.szoc.	Grossdeutsch	Landbund	Egyéb
1919. II. 16.	72	69	26	—	3
1929. X. 16.	66	82	22	4	1
1923. X. 21.	68	82	10	5	—
1927. IV. 24.	71	73	12	9	—
1930. XI. 9.	72	66	10	10	8

(Az adatok idézve: *Hans Huebner*: Österreich 1933—1938. Der Abwehrkampf eines Volkes. Wien, 1949. 22. 1.)

felhasználni és nincs szándékában követni az Októberi Szocialista Forradalom példáját. A Julius Deutsch szociáldemokrata hadügyminiszter által létrehozott Volkwehr már 1919. április 18-án és június 15-én fellépett a bécsi kommunisták megmozdulásai ellen,⁴ tehát ugyanazt tette, mint Noske Németországban. Az osztrák szociáldemokrata párt 1918–1920-ig betöltött szerepét elsősorban abban lehetne összefoglalni, hogy minden eszközzel igyekezett a forradalmi mozgalom balratolódását, s ezáltal sikeresen biztosítani is tudta a polgári rendszer fennmaradását. Az uralkodó osztály — legalább is később — nem tagadta meg elismerő dicséretét a szociáldemokrata vezetőktől, akiket igaz „hazafiakká” és „józanul mérsékelt” politikusokká magasztosított.

Az uralkodó rétegek azonban a forradalmi viharok elvonulása után hamar terhesnek kezdték érezni a szociáldemokraták befolyását. Különösen vonatkozott ez a katolikus egyházi hierarchiára, a volt udvar tagjaira, a régi Monarchia klerikális-konzervatív szellemében nevelkedett tisztikarra, a hivatalnokok viszonylag megnövekedett táborára és az általuk befolyásolt konzervatív paraszti rétegekre, amelyek idegenül és ellenségesen állottak szemben a liberális, demokratikus gondolatokat hirdető szociáldemokráciával. Ezek a rétegek félték Ausztria modern köztársasági alkotmány alapján történő újjászervezésétől, mert ez óhatatlanul az ő politikai és szellemi befolyásuk csökkenését és általános háttérbeszorításukat eredményezte volna. Az ő szemükben a szociáldemokrata vezetés alatt álló Bécs a „marxista szellem gócpontja”, a munkásosztály fenyegető erejének jelképe volt, amelynek visszahódítása és „megtisztítása” újra-újra visszatérő törekvése lett minden jobboldali szervezkedésnek. A proletárforradalom ellen kialakult átmeneti érdekszövetség tehát megbomlott. Az uralkodó rétegek a polgári rendszer konszolidációját a konzervatív reakció hatalmának teljes visszaállítására akarták felhasználni, a szociáldemokrata párt viszont, a szocializmusnak „evolúciós” úton való elérését hungoztatva, egy szociális jogrenden felépülő modern polgári államot akart teremteni. E két felfogás ellentétei nyertek kifejezést az első osztrák köztársaság megalakulását követő évtized helypolitikai harcaiban. A két törekvés közötti ellentét azért ölthettek Ausztriában rendkívül jelentős méreteket és képezhették a társadalmi harcok sarkalatos kérdését, mert a szociáldemokrata párt igen jelentős politikai tömegbefolyással rendelkezett. Szinte minden parlamenti választás alkalmával ott kísértett az uralkodó rétegek számára a veszély, hogy a szociáldemokraták, többséget elérve, újra visszaszerzik a kormányhatalmat. Az uralkodó osztályt képviselő három párt, a keresztényszocialista, a Deutsch-National és a Landbund csak együttesen alkothatott kormányképes többséget a szociáldemokrata párt ellen, s ez a helyzet önmagában hordta az alkotmányellenes tendenciák látens veszélyét, másrészt különös súlyt és jelentőséget adott a parlamenten kívül szervezkedő erőeknek.

A szociáldemokrata párt elnyomása és a „vörös Bécs” visszahódítása érdekében már a húszas évek elején megkezdődött az uralkodó rétegek katonai és politikai szervezkedése, amely az alkotmány jobboldali reformját, a demokrácia megfojtását írta zászlajára, tehát kezdetől fasiszta célkitűzések irányában mozgott. Ezt az időszakot egy sajátos jelenség kíséri végig: ti. a tartományok reakciós, konzervatív elemeinek előbb szeparatiztikus, majd a központi kormányhatalom megszerzésére irányuló szervezkedése, vagyis a tartományok harca a baloldali Bécs ellen. Kisebb méretekben és az osztrák társadalmi viszonyok megszabta sajátosságok mellett játszódott le az, ami Németországban a rajnavidéki szeparatizmus, a bajor ellenforradalmi erők és a központi kormány közötti ellentétekben jutott kifejezésre. A szervezkedésben itt is a Freikorps, a mindenre kapható pretoriánus gárda játszotta a főszerepet, de a háttérben az uralkodó osztály tekintélyes pártjai, pénzügyi szervei és vezető egyéniségei állottak.⁵ Az 1918–1919-es forradalmi fellendülés nyomán jött létre a fasiszta Heimwehr-mozgalom és más szervezetek, amelyek kapcsolatokat építettek ki a bajor „Orgesch”,⁶ „Orka”⁷ és „Einwohnerwehr”⁸ nevű szervezetekkel. A Heimwehr vezetői közül többen részt vettek a német fegyveres szabadcsapatok garázdálkodásaiban, és az ott nyert tapasztalatokat felhasználva építették ki az osztrák szervezeteket. Így pl. a Heimwehr későbbi vezére, Ernst Rüdiger Starhemberg tagja volt a Rossbach-féle különítménynek, amely 1921-ben Felső-Sziléziában provokált támadásokat a lengyelek ellen, majd résztvett a nemzetiszocialisták 1923-as müncheni puccs-kísérletében. A Kapp-puccs leverése után Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg

⁴ Julius Deutsch: Ein weiter Weg. 127. l.

⁵ Franz Langoth: „Kampf um Österreich” Wels. 1957 című munkájának 82. oldalán elmondja, hogy 1929–1930-ban az Österreichischer Bankverein havonta 25 000 Schillinget utalt ki a Heimwehr számára.

⁶ Orgesch: Az Organisation Escherich rövidítése. Dr. Georg Escherich által alapított ellenforradalmi szervezet Bajorországban.

⁷ Orka: Organisation Kanzler rövidítése. Rudolf Kanzler vezetése alatt álló bajor ellenforradalmi különítmény.

⁸ Einwohnerwehr: Több bajor különítmény egyesítéséből alakított szervezet.

gyilkosa, Waldemar Pabst őrnagy szintén Ausztriába menekült, ahol tevékeny szerepet játszott a Heimwehr megszervezésében. Az ellenforradalmi organizáció több vezetője: Anton Rintelen, Richard Steidle, Walter Pfrimer stb. a német és olasz fasiszta mozgalmat tekintették példaképnek.

De ennél többről is szó volt. Ezek az organizációk már a huszas évek elején eszközei lettek a dunavölgyi hegemoniáért versengő német és olasz imperializmusnak. A legújabb kutatások felderítették, hogy a már említett Waldemar Pabst, a tiroli Heimwehr egyik vezetője, havi 12 000 márka fizetését egyenesen a német külügyminisztérium erre a célra szolgáló rendelkezési alapjából kapta.⁹ Seekt tábornok hátrahagyott iratai bizonyítják, hogy a német Reichswehr különösen nagy érdeklődést tanúsított a Heimwehr-mozgalom megerősödése iránt, amelyben alkalmas eszközt látott Dél-Tirol olasz megszállásának megakadályozására.¹⁰ Olaszország szintén kapcsolatokat keresett a Heimwehrrel és igyekezett azt saját politikai céljai érdekében felhasználni.¹¹

Az osztrák nagyparások¹² és a külföldi hatalmak folyamatos anyagi támogatása létrehozta a felfegyverzett semmittevő kalandorok bandahadseregét, melynek közemberei a felvonulások és zavartkeltő provokációk után kapták zsoldjukat, vezetőik pedig, a római katonacészárok fényes karrierjéről álmodozva, mindenkor készen álltak arra, hogy a „marxista” befolyástól „megmentsék” az országot — természetesen a maguk számára. Politikai befolyásuk nem volt jelentős, amit világosan bizonyít a „Heimatblock” 1930-as választási eredménye,¹³ de felfegyverzett organizációjuk révén állandósították a polgárháború veszedelmét Ausztriában.

A fegyveres előkészületekkel egyidejűleg a szellemi életben is jelentkeztek a demokratikus viszonyokat bíráló, a fasiszta társadalmi elméleteket magasztaló nézetek. Legjelentősebb kifejezőjük a bécsi egyetem állam- és jogtudományi karának professzora, Dr. Othmar Spann volt, aki a „Der wahre Staat” című munkájában világot fesszta társadalomszervezési elgondolásait. Könyvének vezérfonalát a XIII. Leo pápa „Rerum Novarum” című enciklikájában kifejtett és az olasz fasizmusban megvalósult hivatásrendi szervezet gondolata képezte, s ez már csirájában tartalmazta a későbbi osztrák fasizmus sajátos vonását, ti. szoros összefüggését a katolikus egyházzal. Ausztriában ténylegesen még a kispolgári rétegekben sem tudott mélyebb gyökereket verni a német nemzeti szocializmus,¹⁴ mert nem tudta ellensúlyozni a katolikus egyház befolyását. Ezzel magyarázható, hogy a fasiszta tendenciák is a polgári és kispolgári körök gondolkodását meghatározó vallási ideológiával összefonódva jelentkeztek.

A fasiszta törekvések szervezeti és ideológiai jelentkezése ellenére, az osztrák uralkodó rétegek egyelőre gyengék voltak a diktatúra megvalósítására.¹⁵ De ezen kívül az uralkodó rétegek különböző csoportjai nem rendelkeztek egységes platformmal. A Heimwehr törekvései csak addig találtak osztatlan helyeslésre a polgári pártok körében, amíg a baloldaltól volt szó. A távolabbi jövő lehetőségei (Anschluss, Habsburg-restauráció, nemzeti függetlenség) azonban annál nagyobb vitákat váltottak ki. Ezekre a kérdésekre pedig a Heimwehr nem tudott olyan válaszokat adni, amelyek az egész uralkodó osztályt egy táborba egyesítették volna. Ezenkívül külpolitikai akadályok is állottak a köztársasági alkotmány likvidálása útjában. Ausztria csupán az 1922-es genfi jegyzőkönyv által biztosított népszövetségi kölcsön segítségével tudta leküzdeni az infláció és a gazdasági összeomlás következményeit, s ezáltal külpolitikailag alárendelt helyzetbe került a nyugati kormányoktól, amelyek nem nézték volna jó szemmel a polgári demokrácia eltírását. Az osztrák köztársaság történetének első időszakát így a fasiszta törekvések jelentkezése és viszonylagos megerősödése jellemezte, de — annak ellenére, hogy a kormány köreiben

⁹ Annelise Thimme: Gustav Stresemann. 1957. 101. l.

¹⁰ Ludwig Jedlicka: Österreich 1918—1938. Österreichische Zeitgeschichte im Geschichtsunterricht. Wien, 1961. 43. l.

¹¹ Ernst Rüdiger von Starhemberg: Between Hitler and Mussolini. Kerekes Lajos: Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom. Történelmi Szemle, 1961. 2. sz.

¹² Kurt Schuschnigg: Dreimal Österreich c. munkája 142—143. l. elmondja, hogy az osztályharc hatékonyságának korlátozása és a szakszervezeti mozgalom megosztása érdekében az osztrák nagyvállalkozók, mindenképp az Alpine Montangesellschaft jelentős áldozatokat hoztak az üzemi Heimwehr-szervezetek kiépítése érdekében.

¹³ Az 1930. november 9-i választásokon a Heimwehr „Heimatblock” néven indult. Mindössze 228 229 szavazatot kapott a szociáldemokrata párt másfél milliós választási eredményével szemben.

¹⁴ A német NSDAP közvetlenül megalakulása után megkezdte ausztriai befolyásának kiépítését. Az osztrák nacionalista csoportok 1920—1921-ben rendezett megbeszélésein több alkalommal Hitler is részt vett. 1926-ban az osztrák NSDAP-t szervezettel is egyesítették a német párttal és Ausztria területét „VIII. Gau” néven besorolták a párt szervezési rendszerébe. 1933 előtt az osztrák nemzetiszocialisták azonban nem tudtak említésre méltó befolyást elérni. 1927-ben Ausztriában 130 NSDAP helyi csoport működött, a taglétszám 110 000 főre növekedett, de még mindig messze elmaradt a többi pártok taglétszámától.

¹⁵ Julius Deutsch emlékiratában (Ein weiter Weg) elmondja, hogy a szociáldemokrata párt vezetése alatt álló Republikanischer Schutzbund 80 000 felfegyverzett munkást tömörített soraiban.

(Seipel, Schober) a diktatórikus elképzelések kedvező visszhangra találtak —, egyelőre fennmaradt a demokratikus és jobboldali erők egyensúlya.

Ez a helyzet lényegesen megváltozott az 1927. július 15-én kirobbant bécsi tömegmozgalom hatására. Az erők átmeneti egyensúlya megbomlott, mert az uralkodó osztály a véres összecsapásból¹⁶ arra a következtetésre jutott, hogy a linzi pártprogramban¹⁷ elfogadott pontok és a Republikanischer Schutzbund létezése ellenére, a szociáldemokrata párt vezetősége az antidemokratikus törekvésekkel nem mer a tömegek forradalmi mozgósításával szembeszegülni. A júliusi események igazi győztese a Heimwehr lett, amely ezután egyre szélesebb körben folytatta izgató tevékenységét a demokratikus alkotmány ellen. Ezzel egyidejűleg a hivatalos kormánykörök gyakorlati lépések egész sorát tették az alkotmány korlátozására, ami által előkészítették a Dollfuss-féle kormány nyílt fellépését a polgári szabadságjogok ellen. Ez a második periódus 1927-től 1932 végéig tartott.

Ezt az időszakot a fasiszta törekvések nyílt fellépése és részleges sikerei jellemezték mind a kormány politikájában, mind pedig a Heimwehr gyakorlati tevékenységében. 1929 novemberében a Schober-kormány keresztül tudta erőszakolni az alkotmány reformját, ami által kiterjesztette az államfő jogkörét, korlátozta Bécs szociáldemokrata közigazgatását, sőt a főváros, elveszítve korábbi önálló „Bundesland” jellegét, újra egyesült Alsó-Ausztriával. 1931. április 5-én az ún. „anti-terrorörvény” alapján lényegesen csökkentették a szakszervezetek befolyását is. A szociáldemokrata párt vezetősége nagyobb ellenállás nélkül elfogadta az alkotmány jobboldali reformját. A későbbi szociáldemokrata irodalom ezt azzal indokolta hogy a kormány iránti engedékenységgel igyekeztek megelőzni azt a veszélyt, hogy az alkotmánymódosítást antidemokratikus eszközökkel kényszerítsék ki.¹⁸ A valóságban behódolásukat a gyengeség jelének tekintették. Ezt bizonyítja a Heimwehr-mozgalom megismétlődő kísérletezése a demokratikus alkotmány erőszakos megdöntése és a szociáldemokrata párt likvidálása érdekében. 1929 augusztus 18-án St. Lorenzban a Heimwehr véres összeütközést provokált a munkássággal, amely több ember halálát és 150 ember megsebesülését okozta. Innsbruckban és Grazban egymást követték a Heimwehr-felvonulások, s ezek mind kihívóbb jellegű öltöttek. 1930. május 18-án a Heimwehr tagjai Korneuburgban esküt tettek, hogy a demokrácia és parlamentarizmus maradéktalan felszámolásáig folytatják harcukat. 1931. szeptember 13-án Pfrimer Heimwehr-vezér irányítása alatt Stájerországban puccskísérletet hajtottak végre, ami ugyan nem járt sikerrel, de bizonyosságot szolgáltatott a kormány és a Heimwehr szoros együttműködéséről. Az „operettlázadás” vezetőit „ideális céljaikra való tekintettel” felmentették. A Pfrimer-puccs már előrevetette az 1934 februári események árnyékát, s jelezte, hogy a köztársasági alkotmányt védelmező baloldali és a fasiszta törekvéseket megtestesítő Heimwehr közötti harc döntő szakaszába lépett.

1932/1933 fordulóján vette kezdetét és az 1934. május 1-i alkotmány életbelépésével érte el kiteljesedését a harmadik időszak, amelyre a belpolitikai élet fasiszta átalakítása volt jellemző. A Dollfuss-kormány által megvalósított hivatásrendi államszervezet tematikájáról viszonylag terjedelmes irodalom áll rendelkezésünkre,¹⁹ de ezek közül kevés tárgyalja az osztrák fasizmus sajátos jellegét, a német nemzetiszocializmustól eltérő jellemvonásait.

¹⁶ 1927. január 30-án a burgenlandi Schattendorfban a jobboldali Frontkämpfer szervezet tagjai orvul tüzet nyitottak a szociáldemokraták békes gyűlésére és meggyilkolták Cmarits hadirokkantát és Josef Grössing nyolc éves kislfiát. A legfelsőbb bíróság július 14-én felmentette a mérnyelet vádlóitait. Július 15-én reggel az Arbeiter Zeitung Austerlitz tollából felhívást tett közzé a szemérmetlen jogtörpás elleni tiltakozásra. A bécsi munkásság általános sztrájkba lépett, a tüntető tömegek elfoglalták és felgyújtották a Justizpalast épületét. A rendőrség a Republikanischer Schutzbund tetlenségét látva, tüzet nyitott a tömegekre, 90 embert megöltek és közel 1000 ember sebesült meg.

¹⁷ 1926 novemberében Linzben zajlott le a Szociáldemokrata Párt kongresszusa. A program kidolgozása alkalmával komoly vita tárgyát képezte, hogy a proletárdiktatura célkitűzéseit beiktassák-e a párt programjába. *Mar Adler* a beiktatás mellett, *Karl Renner*, *Julius Deutsch* és mások ellene foglaltak állást. Végül is *Otto Bauer* kompromisszumos javaslatra került elfogadásra, amelynek lényege az volt, hogy a proletariátusnak békes és demokratikus eszközökkel kell harcolnia a hatalom megszerzéséért, s csupán az uralkodó osztály várható ellenforradalmi fellépésének elnyomására kell proklamálni a proletárdiktatúrát.

¹⁸ *Jacques Hannak*: Im Sturm eines Jahrhunderts. Wien, 1952. 361. l.

¹⁹ *Franz Winkler*: Die Diktatur in Österreich. Zürich, 1935; *Ludwig Adamovich*: Die neue österreichische Verfassung. Wien, 1934; *Leopold Adrian*: Österreich im Prisma der Idee. Graz, 1937; *Berger-Vasendorf*: Das Staatsprogramm des sozialen Konservatismus in Österreich. Wien, 1938: Bundesorganisationsstatut der Vaterländischen Front. Wien, 1933; *Josef Dobretsberger*: Vom Sinn und Werden des neuen Staates. Wien, 1934; Ein Jahr autoritärer Staatsführung in Österreich. Wien, 1934; Ein Jahr Kurt Schuschnigg's. Dokumente einer Diktatur. Brüssel, 1935; *Friedrich Fabri*: Zur Psychologie des österreichischen Nationalgedankens unter besonderer Berücksichtigung des legitimistischen konservativen Gedankens. Mainz, 1954; *Ernst Hellbling*: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. Wien, 1956; *Ferdinand Kogler*: Vorlesungen über die ideellen und historischen Grundlagen des österreichischen Staates. Innsbruck, 1936; *Leopold Kunschak*: Werden und Reifen der ständischen Idee; *Emil Franz Müller*: Die katholische Kirche und der Neubau des österreichischen Staates. Wien, 1934; *Othmar Spann*: Der wahre Staat. Leipzig, 1921; *Adam Wandruszka*: Parteien und Ideologien im Zeitalter der Massen (Majelen: Spectrum Austriae) Wien 1957.

Alábbiakban kísérletet teszünk néhány ilyen sajátos jellemvonás kiemelésére:

1. Az osztrák belpolitikai élet fasiszta átalakításában az Ausztria külpolitikai helyzetében beállott változás játszott a meghatározó szerepet. Igaz, hogy a fasiszta tendenciák már a huszas évek elején jelentkeztek és egyre erősödtek, de Hitler hatalomrajutása nélkül aligha képezték volna a hivatalos kormánykörök cselekvésének fővonalát. A németországi változások két irányból siettették a polgári demokrácia felszámolását. E két hatás — ti. a német és olasz — akkor még jelentős érdekellentétekben keresztezte ugyan egymást, az osztrák demokrácia széttrésztését is teljesen ellentétes véggel előrésének reményében sürgették, de törekvéseik sajátos módon találkoztak az osztrák demokratikus erők elleni harcban. Németország az Anschluss megvalósítását, Olaszország viszont az Anschluss meghíúsítását remélte az osztrák belpolitikai viszonyok fasiszta átalakításától. 1933 után Ausztria a német nemzetiszocializmus és az olasz fasizmus hatalmi vetélkedésének küzdőtere lett. A végrehajtott átalakulás nem elsősorban azért következett be, mert az osztrák uralkodó körök már képtelenek voltak a korábbi kormányzati módszerekkel megtartani hatalmukat, hanem elsősorban azért, mert Ausztria a két fasiszta nagyhatalom érdekkörébe kerülve, kénytelen volt hasonlítani belpolitikailag is hozzájuk. Ezt a megállapítást támasztja alá Mussolini és Dollfuss 1933—1934-ben történt többszöri levélváltása,²⁰ amiből kiderül, hogy Dollfuss nem a forradalom veszélye, hanem a külpolitikai támaszkeresés irányította az antidemokratikus és alkotmányellenes lépések útjára.²¹

2. A Dollfuss-féle fasizmus létrejöttében jelentős szerepet játszott a nemzetiszocialista erőkkel való versenyfutás, s emiatt igen találóan „konkurrens fasizmus”-nak is szokták nevezni. Mussolini és Dollfuss átmenetileg hittek abban, hogy a köztársasági alkotmány és a demokratikus intézmények megsemmisítésével sikerülni fog megbékíteni és a kormány mögé állítani a nemzetiszocialista ellenzékét. Dollfuss azt remélte, hogy a liberális politika és a „marxizmus” felszámolása után elhárulnak majd a világnézeti ellentétek, amelyek akadályozzák az új Németországgal való szívélyes együttműködést. E koncepció teljes alaptalanságát mi sem bizonyítja világosabban, mint az a tény, hogy Dollfuss a nemzetiszocialisták lázadásának esett áldozatul az után, hogy 1934. február 12-én könyörtelenül leszámolt a bécsi munkássággal és a demokratikus szabadságjogokkal, tehát beigazolta „világnézeti” azonosságát Hitlerrel. Ez volt az első, minden kétséget kizáró bizonyíték, hogy Hitler a „bolsevizmus” elleni harcot csupán taktikai eszköznek tekinti valóságos hatalmi céljainak leplezésére. Ilyen módon a „konkurrens fasizmus”, a demokratikus szervezetek felszámolása által, lényegesen csökkentette a belső nemzeti erők hatékonyságát, s egyik fő oka lett az 1938-ban bekövetkezett Anschlussnak.

3. Az osztrák fasizmus nem rendelkezett önálló ideológiai rendszerrel, amely a konzervatív-katolikus eszmekörrel szemben lényegesen új elemeket tartalmazott volna. Dollfuss és Schuschnigg a „tekintély elvén” alapuló hivatásrendi államszervezet felépítését soha sem tudták dinamikus, tömegmozgósító eszmékre alapozni, ami nem csupán a katolikus egyház erős szellemi befolyásával magyarázható, hanem Ausztria akkori nemzetközi helyzetével is. Míg a német nemzetiszocializmus a „Grossdeutschland”, „Ein Volk, ein Reich, ein Führer” jelszavaival határtalan sovínizmusig tudta fokozni a nacionalista érzelmeket; az osztrák fasizmus — szűkre szabott hatalmi lehetőségei folytán — az Osztrák-Magyar Monarchia múltba vesző tradícióit élesztgette és azokból próbált eszmei alapot kiépíteni a maga számára. Igen világosan fogalmazta meg ezt a gondolatot Pflügl genfi osztrák követ, amikor magyar kollégájának kijelentette: „Ausztriában nincsen dinamikus nemzeti eszme, amely képes lenne idegen áramlatok ellen ellenállást biztosítani. Erre csak a restauráció lenne alkalmas, mert össze tudná fogni a lakosságot az osztrák gondolat jegyében.”²² A német náciizmus antiklerikalizmusa, militarizmusa, völkisch gondolatköre, sőt részben fajelmélete is idegen maradt az osztrák tömegek számára. A reakciós porosz szellemnek a nemzeti szocializmusban való hatványozott megnyilvánulása még az osztrák uralkodó rétegek szimpátiáját sem tudta megnyerni.²³ Az osztrák

²⁰ *Geheimer Briefwechsel Mussolini—Dollfuss*. Wien, 1949.

²¹ Az osztrák történészek 1960. december 14—16-án Reichenauban tartott értekezletén dr. Hantsch egyetemi tanár érdekes részlettel támasztja alá ezt a megállapítást. Elmondja, hogy Czernak egykori miniszter 1933 decemberében Dollfuss megbízásából tárgyalt a szocialdemokrata párt vezetőivel, akik a legnagyobb engedményekre is készek voltak, hogy azok által megmentésük a pártot a feloszlástól. Miklós elnöktől származó értesülés szerint még a monarchia visszaállítását is hajlandók lettek volna elfogadni, Dollfuss kijelentette, hogy mindez nagyon szép lenne, de nincs módjában kiegyezni, mert ha ezt tenné, Mussolini beledobná Ausztriát Hitler torkába. (Österreichische Zeitgeschichte im Geschichtsunterricht. Wien, 1961. 164. l.)

²² Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936—1945. A Berlin—Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936—1938. Bpest, 1962. 303—304. l.

²³ Starhemberg 1934. december 10-én kijelentette: „Österreich sei ein Begriff der Vergangenheit und Zukunft. Er umfasse nicht die Zufallsprodukte der Friedensverträge. Für uns muß dieses Österreich unabhängig sein und selbst-

közélet fasiszta átalakítása nem vezetett szellemi Gleichschaltunghoz Ausztria és Németország között, de ugyanakkor nem alakult ki valamiféle sajátos osztrák fasiszta teória sem, legalább is nem alkotott ideológiai rendszert. A Quadragesimo Anno-ban meghirdetett társadalomszervezési tézisek nem találhattak szélesebb visszhangra, mert egyetlen tömegmozgósításra alkalmas gondolatot sem tartalmaztak. A hivatásrendi szervezet a vallási ideológiából kölcsönözte jelszavait, ami egyrészt bázisának leszűkülését, másrészt utóbbtól való függőségét eredményezte. Az osztrák fasiszta rendszer a katolikus egyházzal összefonódva jelentkezett, s ezért is kapta a „kleriko-fasizmus” jelzőt.

4. Az előbbi körülményből következik az osztrák fasizmus további sajátossága, hogy Ausztriában a fasizmus nem támaszkodott egy jól megszervezett párt vagy tömegmozgalom erejére, mint Németországban vagy Olaszországban. A fasiszta átalakulás a keresztényszocialista pártból indult ki, amelynek Dollfuss maga is egyik exponense volt. A végrehajtott átalakulás eredményeként likvidálták a pártokat — magát a keresztényszocialista pártot is — anélkül, hogy sikerült volna egyetlen politikai intézmény monopolhelyzetét megteremteni. Dollfuss és Schuschnigg tettek ugyan kísérleteket, hogy az ún. Vaterländische Frontot széles tömegmozgalommá építsék ki, de ez soha sem járt sikerrel, s ilyen módon a fasiszta diktatúra, a „pártfelettség” látszatát keltve, csupán az állami bürokrácia és karhatalom szűk bázisára támaszkodott.

Mindezek mellett egyéb különbségek is fennállottak a német és osztrák fasizmus között. Így pl., a pártok betiltása ellenére, az uralkodó osztály különböző politikai irányalatai — sőt később a szakszervezetek is — bizonyos fél-legális organizációk keretében továbbra is működhettek; a szellemi életet nem hatotta át az a „harcos” antidemokratizmus és militarizmus, mint Németországban; a gazdasági élet nagyjából független maradt az állami beavatkozástól; az államhatalmi centralizáció nem nyilvánult meg olyan könyörtelen szigorral, mint Németországban; a haladó vagy ellenzéki erőkkel szembeni üldöztetés mérsékeltebb volt, a jogrendben nem hajtottak végre gyökeres átalakítást stb. Mindezek a különbségek Ausztria sajátos történeti fejlődéséből, belpolitikai erőviszonyaiból és két világháború közötti nemzetközi helyzetéből adódtak. A fasizmus itt enyhébb formában nyilvánult meg, nem hatotta át maradéktalanul a társadalmi élet egész érrendszerét, de alapvető jegyeit tekintve fasiszta diktatúra volt, amely a haladó erők elnyomására irányult.

ständig, auch dann noch, wenn man in Berlin vielleicht die Macht hätte, den Anschluß Österreichs an Deutschland durchzuführen. Für uns gibt es keinen Anschluß, weil wir wissen, daß der Anschluß nichts anderes bedeutet, als Österreich zu einer Kolonie von Preußen—Berlin zu degradieren.“ (Franz Winkler: Die Diktatur in Österreich, 41. l.)